

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ БАЛАДНОГО СЮЖЕТУ В ДРАМІ МИХАЙЛА СТАРИЦЬКОГО «ОЙ, НЕ ХОДИ, ГРИЦЮ, ТА Й НА ВЕЧОРНИЦІ»

І. Т. Шевченко, В. А. Просалова

Анотація. У статті застосовано історико-порівняльний підхід до творів різних систем: фольклору та художньої літератури. Автором з'ясовано особливості художньої реалізації баладного сюжету в драмі М.Старицького «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці». Виявлено спільні риси балади та драми. Визначено, що канва баладної історії збагачена багатьма новими деталями. Встановлено, що авторська інтерпретація балади відрізняється від народної і полягає в різній мотивації отруєння Гриця: свідомому – в баладі та несвідомому – у драмі.

Ключові слова: балада, драма, сюжет, герой.

Про тему кохання та зради, яка часто призводить до трагедії, писали і писатимуть завжди, адже це вічна тема. До інтерпретації народної балади «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» зверталось багато українських письменників: Михайло Старицький, Ольга Кобилянська, Володимир Самійленко, Ліна Костенко та інші автори.

У статті розглянемо літературну інтерпретацію балади про отруєння Гриця у драмі Михайла Старицького «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» (1887). Автор пропонує свою оригінальну версію відомого сюжету про зраду коханого і помсту дівчини; джерелом п'єси вважає не тільки баладу, а й народний переказ про Марусю Чурай (Шурай), яка майстерно складала пісні. Також драматург частково засвоїв фабулу п'єси В.Александрова «Не ходи, Грицю, на вечорниці».

Л. Сокирко відзначає, що «старовинна народна пісня з її мотивами отруєння коханого, який кохає двох, народна легенда про Марусю Шурай, а до того ж, і написані на цю тему твори послужили драматургу для створення цікаво розгорненої інтриги і напруженого фінального акорду драми» [4, с. 134]. На думку О. А. Лапко, дослідники творчості М. Старицького (В. Коломієць, М. Комишанченко, З. Мороз, Л. Сокирко) розглядають драму «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» дещо однобічно, акцентуючи увагу передусім на соціальному аспекті драматичного конфлікту. Також науковець вважає, що М. Старицький запозичує з п'єси В. Александрова «Не ходи, Грицю, на вечорниці» мелодраматичний образ підступного інтригана, який прагне розлучити закоханих, маніпулюючи свідомістю персонажів, мотив божевілля героїні у фіналі твору, а також сюжетотвірний принцип «нашарування» любовних «трикутників», що існують у реальності або тільки в уяві персонажів [3, с. 128-129].

У драмі М. Старицький намагався відобразити соціальні явища в пореформеному українському селі. Сюжет «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» побудований на побутовій, психологічній, морально-етичній основі, а основний конфлікт між сільською біднотою та багатіями зумовлений соціальними протиріччями, розвитком капіталістичних відносин на селі. Автор запозичує з народної балади загальну сюжетну схему. У пісні зображено, що хлопець на ім'я Грицько кохає двох дівчат. Імовірно, що саме на вечорницях героїня пісні розуміє це та з ревності вирішує помститися коханому, отруївши його зіллям власного приготування. Дівчина не шкодує про свій вчинок, адже вчинила злочин свідомо, щоб Гриць не дістався ні їй, ні суперниці, а лише «сирій землі». Драматург розширює та ускладнює цей сюжет, дещо змінює мотивацію вчинків дійових осіб, уводить нових персонажів, вибудовує складну систему конфліктних взаємин між ними. Якщо в пісні дівчину до отруєння спонукає зрада її хлопця та ревності, то у драмі М. Старицького Марусю на цей вчинок підштовхує інтриган, егоїст та жорстокий лицемір Хома. Русійною силою сюжету, таким чином, є не зрада коханого, а дії Хоми, який плекає підступний задум.

Дія драми відбувається в селі, у побутових умовах. Марусю Шурай, дівчину веселу, жартівливу, кохають три парубки – Грицько, Потап і Хома, а вона – лише Грицька. Хома

хоче здобути прихильність Марусі, тому плете різні інтриги, які призводять до трагічного кінця. Грицько зраджує, бо переконаний, що Маруся його не любить. А скривджена дівчина не може пережити зради коханого і, втративши розум, отрує його, на відміну від народної балади, у якій дівчина, як зауважує Н. Кобринська, отрує «з розміркованою постановою і спокоєм» [2, с. 384-385], тобто свідомо:

*У неділю рано зілля копала,
У понеділок пополокала.
А у вівторок зілля варила,
А у середу Гриця отруїла...* [1, с. 230]

П. Филипович, даючи оцінку драмі М. Старицького, писав: «Мелодрама з її примітивною театральністю, підкресленими ефектами та надлюдським коханням і кривавими жахами довго панувала на українській сцені, задовольняючи головним чином смак міщанської аудиторії. Не дивно, що великої популярності набула п'єса М. Старицького, хоч успіх її пояснюється також чималою кількістю «співів і танців» та популярністю самого сюжету, самої пісні «Ой, не ходи, Грицю». У всякому разі, своєрідний «вінегрет» («вінегрет» – тому, що в основу п'єси М. Старицького лягла п'єса В. Александрова, а деякі елементи автор узяв від А. Шаховського та К. Тополі) М. Старицького не можна вважати за вдалу і глибоку розробку сюжету» [6, с. 175]. Зіставляючи народну баладу з її інтерпретацією М. Старицьким, важливо зазначити, що в літературній версії Гриць фактично не кохає двох, у нього немає психологічного роздвоєння, своєрідного «гамлетизму», що спонукало О. Кобилянську приховано полемізувати з цією обробкою, тлумачити відповідно до баладної версії, адже «баладність» і полягала у можливостях сюжету, у його драматизмі і трагізмі.

Відповідності між драмою та українською баладою варто шукати в їх так званій «народності». Так, п'єса має фольклорну основу. Вже на початку твору можна знайти народні пісні, яких у творі досить багато. Якщо зробити кількісну характеристику друкованого тексту, то загалом можна нарахувати 19 пісень. Всі пісні драми можна за тематикою класифікувати на групи: щедрівки, пісні про кохання, жартівливі та обрядові пісні. Важливо також зазначити, що кілька пісень супроводжуються танцями. Навіть сам автор до назви додає коментар «драма із давніх часів, народна, з музикою, співами, танцями, в 5 діях», що свідчить про наявність у творі елементів народної драми. Важливого значення тут набуває слово «народна», адже сам автор так визначив характеристику свого твору. Важливою ознакою, яка підтверджує наявність елементів народної драми (а народна драма споріднена із народною баладою), є детальний опис щедрування, тобто самого дійства із супроводом пісень, перевдягань, побажань. Прикладом може слугувати збирання дівчат «возити Мелана», де автор детально описує як процес підготовки до цього, так і саме дійство. Важливого значення набуває діалогічна форма творів, у якій поєднуються і вислови, і пісні, що супроводжуються танцями і рухами. Зазначимо, що використання діалогів як способів викладу змісту є однією із характеристик народної балади. Це поєднання також є виявом окремих елементів народної драми, дійства у творі «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці».

Крім того, М. Старицький створює не драму інтриг, а драму характерів. Гриць і Маруся – натури однаково горді й у чомусь егоїстичні. Для обох приниження гірше, ніж смерть (Маруся: «Тільки й дати посміятися над собою, то краще мені живій у сиру землю лягти!» [5, с. 430]; Грицько: «Не на такого напала! Надо мною не погордує, не потішить пихи! Хто мені раз наступив на ногу – другий раз не підставляю...» [5, с. 442]). Дівчина не хоче розуміти, що стиль її спілкування з іншими дає Грицькові привід сумніватися у глибині її почуттів, що спричинює муки ревнощів. Варто згадати хоча б її відповідь на зауваження Грицевої сестри Дарини: «Себто мені для вашого спокою у черниці пошитись, чи що?... Так ні з ким би то й слова не промовити? Я не така!» [5, с. 429]. Марусі, не схильній до компромісів там, де йдеться про її індивідуальність, навіть не спадає на думку, що Гриць виявиться не здатним розуміти її вдачу та досягнути глибини її почуття: «Ні, сестрице, Грицько мене знає: коли я полюбила кого, то до смерті не викину з серця... а то, що я весела, жартівлива, то така моя вдача» [5, с. 429]. Згадані якості створюють

психологічні передумови конфлікту, що може розгорітися від найменшої іскри. Отже, на драматичне напруження, яке вже існує у взаєминах закоханих, лише нашаровується дія зовнішньої сили – прагнення Хоми розлучити Марусю й Грицька, що й спричинює центральне протистояння у драмі.

Взаємини персонажів народної балади вкладаються у схему «любовного трикутника»: головна героїня – Гриць – інша дівчина. У драмі ж вродлива дівчина Маруся закохана у чи не найкращого в селі козака Грицька Шандуру, який відповідає їй взаємністю. Однак на перешкоді цьому почуттю стає сільський багатий, потворний, підстаркуватий, хитрий і підступний парубок Хома. Але лиходієм у драмі він виступає не тому, що має такі фізичні вади і негативні риси характеру, а тому, що багатий і заздрисний. Хома будь-що прагне розлучити закоханих, щоб самому одружитися з вродливою дівчиною. Підкупом, брехнею, підступними вчинками він сіє розлад між ними, сварить Гриця з його товаришем Потапом, схиляє на свій бік матір Марусі – Вустю Шурай. Своєї мети він намагається досягти завдяки пущеній його спільницею Степанидою плітці про те, що Маруся дала згоду на весілля з Потапом – товаришем Гриця. Водночас Хома підштовхує Гриця до шлюбу з Галиною Шеньовою, дівчиною із заможної родини. Отже, М. Старицький майстерно вибудовує драматичний конфлікт, накреслюючи кілька «любовних трикутників»: Хома – Маруся – Грицько; Маруся – Грицько – Галина; Потап – Маруся – Грицько; Маруся – Потап – Дарина. Так звані драматизм і трагізм як визначальні риси народної балади споріднюють драму з цим фольклорним жанром.

У драмі «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» трагічний розлад взаємин закоханих великою мірою спричинює своєрідна «герметичність» їх свідомості щодо один одного. Засліплення уявною образою робить персонажів не здатними чинити опір спробам інших маніпулювати ними. Плітки, якими Хома оточує закоханих, змушують їх інтерпретувати вчинки один одного крізь призму образ, гордості й ревності. Відтак у їх діалогів виникає психологічний підтекст, який підтверджує, що витворена уявою модель поведінки іншого заважає досягнути справжній стан речей. Не здатні опанувати власні емоції, Маруся й Гриць утягують у вир своїх ревностей інших персонажів, що створює нові любовні «трикутники», провокує нові ревності (Гриць виявляє симпатію до Галини, Маруся відповідає йому увагою до Потапа і при цьому егоїстично забуває про те, що обіцяла закоханій у нього Дарині обминати парубка, а, отже, змушує страждати подругу). Своїм втручанням у їх стосунки Хома тільки дає поштовх новим виткам протистояння. Любовні «трикутники» можна назвати «вдаваними», адже герої драми самі розігрують ситуацію зради, у реальності якої кожного з них прагне переконати Хома. Гострий конфлікт є визначальним елементом народної балади, що споріднює її із драмою.

М. Старицький ускладнює зображений психологічний конфлікт соціальними аспектами. Уже в переліку дійових осіб М. Старицький акцентує їх соціальний статус: Грицько – «з козаків-підпанків», Галина – «з багатой сім'ї» [5, с. 422]. Заможність дівчини постійно протиставляється зубожінню Марусі після пограбування, ймовірно, організованого, а то й здійсненого Хомою. Завойовуючи довір'я інших, він підкріплює свій вплив «золотом» (своїм коштом будує хату для Марусі та її матері, обіцяє озолотити Степаниду, яка має реалізувати частину плану Хоми – звести наклеп на Марусю та привернути увагу Гриця до іншої дівчини). Виклик, який Хома кидає світу («*Невже розум і гроші не можуть поборотись з красою?!*») [5, с. 428], слід розглядати в контексті психологічної передісторії персонажа (переживання власної потворності, жорстоке ставлення рідних, озлоблення, відчуженість, ізольованість від інших). У такому прочитанні артикульована Хомою мотивація власних дій є нічим іншим, як бажанням самоствердитись. Тому інтерпретувати цей образ необхідно в соціальній, морально-етичній та психологічній площинах.

У творі рушійною силою конфлікту постають не лише підступи Хоми, але й суперечності у взаєминах Марусі й Гриця, зумовлені їх індивідуальними характеристиками. Драматичний конфлікт п'єси будується на побутовій морально-етичній основі, але водночас має соціальне забарвлення, відбиває соціальні суперечності, характерні для українського села другої половини XIX століття. Драматург окреслює соціальну мотивацію характеру і вчинків Хоми. Саме за допомогою грошей він достатньо успішно маніпулює

іншими людьми, розставляє тенета, щоб досягти своєї мети. Хома вдається до цього засобу кілька разів. Спочатку він вирішує «зіграти» на вадах Грицька і Потапа: запальності, гордості, суперництва в коханні, щоб розпалити ворожнечу й усунути свого суперника. Підштовхуючи Потапа до сутички з Грицьком, Хома дарує йому дорогий ніж (саме ним Потап на вечорницях поранить Гриця). Окрім того, він підмовляє Степаниду, у чий хаті проходять вечорниці, взяти участь у його огидному задумі. Жінка повинна пустити плітку про згоду Марусі на шлюб з Потапом, «звести» Грицька і Галину та за це отримати винагороду. І, нарешті, коли Марусю Шурай та її матір спіткало лихо («худоба пропала, обікрали...») та від збіднілих селян відвернулися люди, він не міг не використати таку ситуацію: Хома надає допомогу («*Та я, Марусе Андріївно, нічого для вас не пожалую... От хату вже збудував, а тепер і за комори, і за повіточку [приймаю]*») [16, с. 141]), однак його вчинок аж ніяк не безкорисливий. Одягнувши маску благодійника, цей персонаж крок за кроком впевнено наближається до своєї мети.

Маруся наважується отруїти коханого Гриця, тільки повіривши, що навіки втрачає його, зважується вмерти разом з коханим від тієї ж отрути. Цього не сталося тільки тому, що Гриць розлив решту отрути. Маруся, побачивши отруєного коханого, збожеволіла, співає «Ой не ходи, Грицю...». Так, вона доводить до нестями підлого Хому, який вигукує в фіналі: «*Пропало все, все! Ну, так!.. (Вихоплює ножа, кінчає самогубством)*» [5, с. 557]. Кінець драми М. Старицького «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці», відмінний від фіналу народної балади, на нашу думку, блискуче завершує напружену драматургічну дію твору, акцентує, що ні за які гроші краси й кохання не придбати, що носія підступності завжди чекає ганебний кінець, а тих, хто піддається їй, – важка кара.

Отже, у драмі, як і в баладі, спостерігається гострий конфлікт, ускладнений соціальними та психологічними аспектами, трагізм фіналу. Авторська інтерпретація сюжету полягає у його розширенні та ускладненні, зміні мотивації вчинків дійових осіб, уведенні нових персонажів, побудові складної системи конфліктних взаємин між ними. Різниця між народною баладою про Гриця та її літературною версією М. Старицького полягає в особливостях вчинення гріха: у баладі дівчина отрує коханого свідомо «з розміркованою постановою і спокоєм», а у драмі скривджена дівчина не може пережити зради хлопця і зопалу отрує його.

Аннотація. В статті применені историко-сравнительный подход к произведениям различных систем: фольклора и художественной литературы. Автором выяснены особенности художественной реализации балладного сюжета в драме М. Старицкого «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці». Выявлены общие черты драмы и баллады. Определено, что канва балладной истории обогащена многими новыми деталями. Определено, что авторская интерпретация баллады отличается от народной и заключается в разной мотивации отравления Григория: сознательном – в балладе и бессознательном – в драме.

Ключевые слова: баллада, драма, сюжет, герой.

Abstract. The article uses a historical and comparative approach to the works of different systems: folklore and literature. The author outlines the specifics of the artistic realization of the ballad's plot in the drama of M. Staritsky «Don't you go, Hryts». The common features of drama and ballad are revealed. It is determined that the canvas of ballad history is enriched with many new details. It is established that the author's interpretation of the ballad differs from the folk and consists in different motivations of Hryts's poisoning: the conscious in the ballad and the unconscious in the drama.

Key words: ballad, drama, plot, hero.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закувала зозуленька. Антологія української народної поетичної творчості. Київ, 1998. С. 228–250.
2. Кобилянська О. Ю. Твори в 2 т. Київ, 1988. Т. 2. 595 с.
3. Лапко О. А. Особливості художнього конфлікту в драматургічних інтерпретаціях фольклорної балади «Ой не ходи, Грицю». *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2013. №4. URL: [http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vluf_2013_4\(3\)_19](http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vluf_2013_4(3)_19)
4. Сокирко Л. М. П. Старицький: критико-біографічний нарис. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1960. 171 с.
5. Старицький М. Твори: в 6 т. / Михайло Старицький. Київ: Дніпро, 1989–1990. Т. 2: Драматичні твори. Київ: Дніпро, 1989. 575 с.
6. Филипович П. Історія одного сюжету. Літературно-критичні статті. Київ, 1991. 270 с.